

CUERA 1973

ANNADA XIX

2. CUDISCHET

RADIOSCOLA

EDIZIUN DELLA CUMINONZA RADIO ROMONTSCH / ORGAN DELLA CUMISSIUN RADIOSCOLA

Redacziun: Alfons Maissen

Emissiun 120, 121, 122, 123, 124

Stampa Romontscha Mustér

CUMPIGNIA D'INFANTERIA DE MUNTOGNA III.91. Cumandant: premlitinent LAREIDA.
IDIL D'UIARA 1914 — 1918 zanua en Svizra.
LA CUMPIGNIA EI OCCUPADA CULLA CURCLADA DE FOSS D'UIARA.

1. *VISCHNAUNCA* — Sia structura ed organisaziun, da *Dumeni Columberg*, Mustér
Mesjamna, ils 21.3.1973 — EMISSION: 10.20—10.50 h
Venderdis, ils 6.4.1973 — REPETIZIUN: 14.30—15.00 h
2. *IL PUR DURANT LAS QUATER STASCHUNS*, da Franz Capeder, Victor Stupan, *Gion Clopath, Alfons Maissen*
Mesjamna, ils 11.4.1973 — EMISSION: 10.20—10.50 h
Venderdis, ils 13.4.1973 — REPETIZIUN: 14.30—15.00 h
3. *ILS TREIS VENTS* — Praula dramatisada da *Alfons Maissen*, Cuera, reschia: *Lelja Maissen*
Mesjamna, ils 25.4.1973 — EMISSION: 10.20—10.50 h
Venderdis, ils 27.4.1973 — REPETIZIUN: 14.30—15.00 h
4. *SPER IL DOTG* — Emissiung d'istorgia naturala, da *Mario Jegher*, Tinizong
Mesjamna, ils 2.5.1973 — EMISSION: 10.20—10.50 h
Mardis, ils 8.5.1973 — REPETIZIUN: 14.30—15.00 h
5. *L'EMPREM'UIARA MUNDIALA 1914—1918*, da *Guglielm Gadola*, Mustér
Mesjamna, ils 16.5.1973 — EMISSION: 10.20—10.50 h
Venderdis, ils 18.5.1973 — REPETIZIUN: 14.30—15.00 h

Las emissiuns

Las emissiuns dils emprems meins de 1973 han purschiu temas practics che pertuccan la structura moderna de nossa societad. La societad humana sto, mal ni bein, sestorscher suenter svilups eruptivs, pauc controllai e controllabels. Il carstgaun vegn per temps menaus de totòs. Denton remarcabel co 'l sa lu silsuenter tschaffar e sistemar uordens remarcabels che freinan la cuorsa dil spuret e tei nauschapass. Niculin Bischoff ha tractau en stupenta e plausibla moda la *Planisaziun*, Boris Novak: *Las spertadads en tecnica e natira*, ils dus magisters de Mustér, Hendri Albine Otto Gienal: *Vischnaunca e taglia*. Mo era cant e poesia han buca stuiu quescher! *La neiv en cant e poesia*, emissiun communabla ei stada procurada da Victor Stupan, Gion Clopath, Franz Capeder ed A. Maissen. Mario Vonmoos da Scuol, ei s'ughegiaus cun in giug auditiv per las classas inferiuras, cul tema digl enconuschent *Ursin*.

Variadas vegnan ad esser era las 5 emissiuns de primavera. Dumeni Columberg plaida sur: *La vischnaunca, sia structura ed organisaziun*. El ha pegliau per la corna in tema ordvart actual e sco fatgs per l'instrucziun civica de nossa giuventetgna. *Il pur durent las*

quater stagiuns, elaborada en cuminonza, dalla gruppa dils quater che han giu tractau: La neiv en cant e poesia, dat interessants avis sur de bravs svars de situaziuns agricolas els differents intschess. In *Pur suveran*, p. ex. ha mo saviu prender fuorma poetica en Surselva. Emissiuns de historia naturala ein cunzun tscherçadas, demai rars il s compilaturs da quellas varts! Mario Jegher presenta alla scola romontscha ina tala emissiun cul tetel: *Sper il dutg*. Ella ei per part fatga en discuors, e plidada digl autur e d'enzaconsolars. Buca meins interessanta astgass l'emissiu sur: *L'emprem'uiara mundiala*, esser, preparada da Guglielm Gadola en collaboraziun de Augustin Manetsch. Interessantas vegnan ad esser las intervestas cun entgens representants de quei temps. *Ils treis vents*, praula tenor la Crestomazia, vegn dada en fuorma de giug. La musica: uvertura, sault dellas uldaunas, Valzer nupzial, ina Branle, e ramurs de vents etc., ei componida aposta per quell'emissiu da Gion Antoni Derungs. De pli sur de questa emissiun suonda alla pagina 13 de nossa gasetta. La reschia de quei giug ha Lelja Maissen surpriu. Scolars dil seminari scolastic a Cuera segidan sco acturs.

Alfons Maissen

La vischnaunca

Sia structura e sia organisaziun

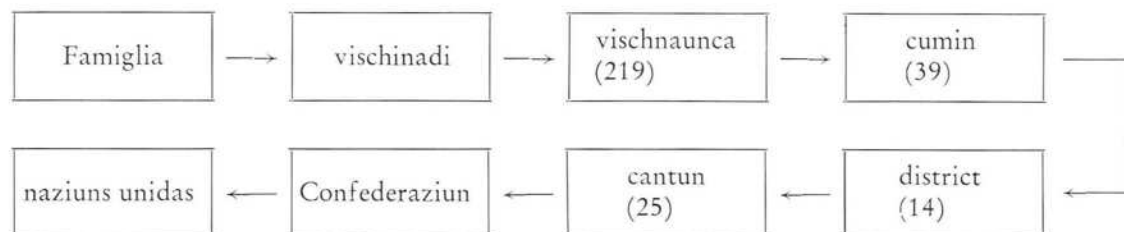
da dr. Dumeni Columberg,
president communal, Mustér

Il carstgaun ei da natira anò destinaus da viver en cuminonza. La pli pintga cuminonza humana ei la famiglia. Ella unescha bab e mumma, pigns e gronds tier ina communad. Communablamein sligian els las damondas che sepresentan di per di. Ei drova leutier negina organisaziun, neginas leschas e prescripziuns. Igl uorden sedat da sesez. Il bab ei ensemen cun la mumma il cau-casa. El dispo- na sur dils fatgs e procura per il beinstar da tuts. Ils affons obedeschan e segidan.

La famiglia ei la cella da scadina cuminon- za statala. Avon biars tschentanners existeva ei

strusch autras communitads. Cul svilup dalla civilisaziun ein las relaziuns vegnidas pli cumplacadas e nunsurveseivlas. Il singul e la famiglia dumignavan buca pli ils problems. Aschia ein ils vischinadis naschi. Ordlunder eisi daventau pli tard quei che nus numnein vischnaunca. La necessitad da s'unir ei s'ex- tendida sil proxim palancau, sil cumin, sil cantun e silla naziun. Oz possedein nus insti- tuziuns beinorganisadas e formadas naven dalla famiglia entochen tier las naziuns uni- das.

Skizza:

I. Relaziuns fetg differentas

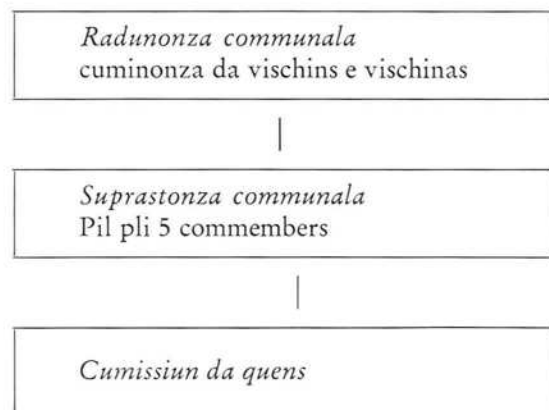
Nossa tiara ei fetg multifara. Nus havein differentas confessiuns e differentes lungatgs. Ei exista grondas differenzas ella repartiziun dalla populaziun e dalla beinstonza. Nus havein tiara productiva e vasts territoris selvadis e nuncultivabels. Ei dat planiras e muntognas. Relaziuns zun differentas! Quei pretenda era mesiras differenziadas ed adatta- das allas relaziuns. Perquei ei nossa tiara organisada tenor il principi federalistic. Ins parta da giudem ensi. Tut quei ch'ei pusseivel duei vegnir sligiau ella cuminonza pintga.

En quei sistem ei la vischnaunca ina petga zun impurtonta. El Grischun ha ella il dretg da reglar biaras caussas sezza. Ins numna quei l'autonomia communal. Ei setracta dil dretg d'astgar administrar sesez, d'astgar direger ils fatgs communal tenor meglier saver e puder, d'astgar incassar taglias e taxas, d'astgar rela- schar leschas e reglaments, che astgan denton buca cunterfar allas leschas federalas e cantu- nalas.

Il Grischun dumbra 219 vischnauncas. La pli gronda ei Tavau cun ina surfatscha da 253 km². Ella ei pli gronda ch'il cantun Appenzell-dado. La pli pintga ei Strada sper

Glion cun in territori da 0,71 km². Ella ei pia presapauc 360 ga pli pintga che Tavau.

Tenor populaziun ei Cuera la pli gronda vischnaunca dil Grischun. Ella dumbra 31 193 habitonts (1970). La pli pintga ei Landarenca ella val Calanca cun 20 habitonts. Ei suonda lu Santa Domenica cun 26. En Surselva ei Strada cun 41 habitont la pli zaclina. El Grischun han 46 vischnauncas meins che 100 habitonts. Cheu habiteschan denton mo 1,8 procents dalla populaziun. 48 vischnauncas possedan denter 100 e 199 olmas. Mo 14 dumbran dapli che 2000 habitonts. En talas vischnauncas ein denton varga 50 procents dalla populaziun da casa. Pil pli vein nus pia vischnauncas pintgas cun mudestas relaziuns. Cheu drova ei igl agid da mintga vischin e da mintga vischina.

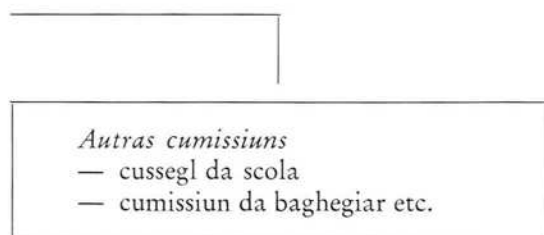

Ella *radunonza communal* sentaupan vischins e vischinas che han il dretg da votar. Cheu vegnan tuttas damondas d'ina certa impurtonza per la vischnaunca tractadas. Ils vischins approbeschan per exempel il quen communal ed il preventiv. Els fixeschan il pei da taglia e relaian leschas e regulativs. Mintga participont sa s'exprimer e far propostas. La radunonza communal ei cheutras la fuorma la pli directa da nossa democrazia.

II. L'organisaziun

L'organisaziun dalla vischnaunca, ils dretgs e las obligaziuns da vischins ed autoritads ein fixai ella *constituziun communal*. Quei document ei il fundament per tut quei che daventa en vischnaunca. Sin quel ston tuttas leschas e tuts reglaments da vischnaunca sco per exempel lescha da taglia, uorden da scola, reglement d'agricultura etc. sebasar. La constituziun vegn acceptada dils vischins. Ei drova denton era l'approbaziun dalla Regenza. Pigl auter gauda la vischnaunca gronda libertad ella fixaziun da leschas e regulativs. Aschia eisi pusseivel da risguardar las relaziuns zun differentas. En nos dis vegn quella libertad denton restrenschida pli e pli entras leschas cantunales e federalas.

L'organisaziun dalla vischnaunca ei pil pli semplia e surveseivla. Ella seprenta sco suonda:

La *suprastonza communal* ei l'executiva. Ella prepara tuttas fatschentas che vegnan avon la radunonza communal ed exequescha tut ils conclus pri. Per regla secumpona la suprastonza da 5 commembers, d'in president e da quater geraus. Il president communal tgamuna la suprastonza e la radunonza communal e survigilescha l'entira administraziun. L'administraziun ei dividida en departements. Mintga geraus tgira ina da quellas

spartas, sco per exempel il scolaresser, il stradalessen, il forestalessen etc.

Pil solit vegn la suprastanza communal sustenida da cumissiuns sco dil cussegl da scola, dalla cumissiun da baghegiar, dalla cumissiun da fiug e d'autras. Ellas preparan certas damondas.

Ina funcziun speciala ha la *cumissiun da quens*. Tscheu e leu secloma ella era cumissiun da gestiun. Ella controlla ils quens e mira che tut seigi en uorden.

III. Structuras specialas

Sco menziunau, possedein nus grondas differenzas el Grischun. Nus havein vischnauncas grondas e pintgas. Vischnauncas grondas secumponan savens da plirs vischinadis ni da pliras fracziuns. Beinduras fuorman quellas cuminonzas corporaziuns cun certs dretgs. Igl exempel il pli exprimiu ei Tavau. Leu han las fracziuns schizun il dretg d'incassar taglia.

En vischnauncas grondas possed'ins savens in cussegl da vischnaunca. In tal enconusch'ins p. ex. a Mustér, Sumvitg, Trun, Breil, Domat, Cuera, Tavau, Claustra e Sogn Murezi. Quels parlaments communs predelibereschan las

fatschentas dalla radunonza communal. Per part han els la cumpetenzza da decider sez enqual damonda, quei oravontut leu nua la radunonza communal ei vegnida remplazzada entras l'urna sco per exempel a Cuera, Domat e Mustér.

Entochen oz posseda il cantun Grischun negina lescha da vischnaunca. Duas emprovas, l'ina 1945 e l'autra 1966, d'arrivar a talas directivas ein stadas vanas. Ussa ei ina nova lescha en preparaziun. Ella ei urgentamein necessaria per che las vischnauncas sappien tgei ch'ellas han da far. Autonomia ei numna-damein buca la libertad da far nuot, mobein d'esser pertscharts dalla responsabladad e d'ademplier las obligaziuns tenor meglier saver e puder.

Savens damognan las vischnauncas, oravontut las pintgas, buca pli tut ils problems che sepresentan. Perquei eisi necessari da luvrar ensemen. Ei drova ina collaboraziun regiunala. Specialmein ils problems da nos dis, las damondas economicas e socialas, san mo vegnir sliadas sin basa regiunala. La regiun daventa perquei ina nova cuminonza da gronda muntada.

Igl pour durant las quatter staschungs

Introducziun

Las forzas zuppadas dalla nateira espriman lour vigour ainten igl decurs digl onn. Chellas forzas influenzeschan ed inteissan igl davan-tar ainten la nateira. La pôssa digl anvien, igl spert svilup da premaveira, la brama dalla stad da promover la carschientscha e da madirar freia e fretgs e la retga benedicziun da fretgs digl aton, èn vasibels mussamaints digl plan digl stgaffimaint. Igl pour veiva ainten chel ager dalla nateira. El santa la fladada digl stgaffimaint. El suonda an sies travagler la voluntad divina. La devisa an sia lavour è da tigneir pass cugl andamaint digl Stgaffeider, igl qual mova e dirigia igl taimp e stabilescha igl dueir tg'igl carstgang ò d'ademp-leir. Igl pour è an sies operar betg liia ve d'en contract da lavour. Sies pensum igl vign

parscretg digl Creatour digl univers ainten igl decurs dallas quatter staschungs.

Igl attent pour observa cun plascheir la lavada da premaveira ed ansemen cun chella sto el veir quito dad esser a dretg taimp cun la lavour, e chegl durant igl antier onn. Igl pour santa la tgoda fladada da stad ed el vei cun legreia igls fretgs madeirs tg'igl aton igl porscha. Igl anvien è en taimp da pondora-ziun e preparaziun per igl onn tgi suonda. Igls misteris dalla nateira sa reveleschan angal a chels tg'èn aliias cun ella e s'antopan cun chella an amour. L'amour per la nateira, per sies movel e sies fatg è igl crap da fundamaint dalla lavour purila. Chella amour duess esser pigl pour igl sustign moral tg'igl geida sur tots igls blers incaps e sur crouschs e travaglias.

Franz Capeder

Part I

SURMIRAN

Da Franz Capeder

Tgers unfants rumantschs

La bela e zont varionta lavour digl pour è stada muteiv ed intimaziun tar diversas ovras poeticas. An prosa e poesia on igls scrivents ludo igl pour e sia lavour e blers artists on stgaffia ovras da vaglia sur da chel tema. E cu duess chegl esser oter? La lavour digl pour è egna dallas pi belas ed elevontas tgi dat.

Igl pour lavoura tenor igl plan genuin digl stgaffimaint. El vei l'amprema flour ed igl ampren verdign segl pro. El ara igl êr e surdat a chel igl sem per tg'el ans renda nova raccolta. El vei a crescer igl fagn segl pro e so cura gl'è l'oura digl raccoltar ed el santa finalmaintg igl aton a slupigneir las speias tg'ans porschan igl pang da mintgade. Ed igl anvien n'è pigl pour er betg taimp pers. Durant chella staschung po el pondorar sur digl succes digl onn passo, tge tg'è gartagea e tge betg e tge tg'el savess far per migliurar sies travagl.

Gion Peder Thöni ò dascretg igl luvrar ed igl esser digl pour an ena stupenta poesia. Tatlè:

Dad esser pour, chegl è en eir
tras falatschous, martoir e deir,
— è creir, — è igl de cugl onn tameir
tgi nosch destign fò fretg pireir!

Igl esser pour vot deir amar
parfign chel verm tg'el sto mazzar!
Gl'è en perpeten admirar
miracla, o, d'en grond crear!

En sacerdocì, esser pour!
El, mang an mang cugl Creatour
clom'or d'en sem igl fretg, la flour,
spisgiant'en mond, tge sontg'onour!

Ed è lez grond adia rivo,
agl pour sulet nirogl clamo:
Mies Pled, mies Er ast cultivo
da bung famegl, — vea, carezzo!

Gion Peder Thöni

Tge bel cuntign! Igl pour è dependent da bleras tgossas. Blers prievs igl schmanatschan durant igl onn. Or da chel muteiv è el an ena continuada malsierezza. Forsa ò el disletg an uigl, ni tgi la raccolta sbaglia, ni tgi l'ora sbusera tg'el ò fadeia da metter igl fretg sot tetg. Ma sur chel tameir or sto targlischeir l'amour per sies fatg, per tgesa pro e clavo. Ena veir' amour tar la clamada, accompagneda d'ena ferma cardientscha sen Dia, igl lascha amblidar igls incaps tgi succedan.

Igl poet nomna igl pour en sacerdot parchegl tgi el lavoura scu igl sacerdot mang an mang cugl Creatour tgi cloma or digl sem igl fretg. Chel pour tgi so stimar chella grond'onour è da cuntign an contact cugl Stgaffeider e niro an l'oter mond er remunerò per sia cretta e lavour.

Las novaziuns modernas èn er rivadas tigl pour, gea parfign tigl pour muntagnard. Ellas on scatschea la bela poesia e harmonia da lavour. Avant guvernava la lavour purila bler bel e sublim. La gliout n'era betg schi pretensiosa, igls pors vevan da luvrar pi strantg, ma eran pi cuntaints.

Er da chegl relata *Gion Peder Thöni* ainten la poesia: Igl samnader.

Sur la prada frestg arada
vo'gl samnader cun chito;
devozius fò'l la smanada,
panserous e profundo.
Or segl er el dat igl grang
per tg'el porta fretg e pang.

Tge valeta! — Sontga veta
agl garnitsch dat igl Signour!
Ed orond an fonsa cretta
sies schurmetg dumond'igl pour:
Totpussant an tschiel chise,
dò'ns igl pang da mintga de!

Tge fadeias, tge vascheias
ò sies èr bagn caschuno!
Ma vasond la mar da speias,
bôt igl grev è amblido!
Dolz'a Dia cor e mang,
angraztgond pigl fretg e pang.

Chegl è bagn en bel e nobel pensum, igl samnar igl grang. Chella poesia ans mossa la grondezza e la dignità dalla lavour purila. E tadle tge tg'igl madem poet dei dalla lavour da stad, digl parder!

Scu'la tschivlav'anc ier tras l'erva,
ti 'loscha fotsch,
pusond fultscheida sen fultscheida
tar bel tganvol!
Scu 'la cantava, o, givlava
all'alva gio
duett, terzett sen plang e sponda, —
agl tact chi no,
sbarat tschi ve, — tras chel silenci
rot gliunsch angal
d'en lom gizzem e da lodola
cun sies «bun de»
a tè, te rètg da pros e prada
cun pass solemn
ed elegant smanond
ties sontg isagl!
Tge trottas oz an tscheira brutta
e daints sarros
siv'en maschign, tgi morda, mazza
ties erv, ti flour,

spidond, sghirlond ve mots e mottas!
e tradlem
l'è metta bôt la ti'ureglia,
e digl stirem
è tot standeida bratscha, nerva!

La fotsch ò stuia socomber alla maschina.
Sies sung, sies cant tras l'erva ò calo ed motor
cun spizza e canera la ramplazza. Tge midada!
Ma gl'è cò en'otra forza tgi cumonda, num-
nadamaintg chella d'eir cugl taimp.

E concludond igl taimp da lavour sa ragor-
da igl pour da tot igl bung ratschet durant
chel ed el angraztga agl Totpussant da cor per
sia buntad, per sia benedicziun.

Dr. Giatgen Peder Sonder ò resumo chel
angraztgamaint ainten ena poesia numnada:
«Angraztgamaint».

Nous angraztgagn bung Di'a Tè
pigl pang digl èr nous do schi retg,
per plivgia, vent da mintga de,
per Ties suglegl e tot igl fretg.
Nous angraztgagn, bung Di'a Tè.

Nous angraztgagn per igl schurmetg
da tot igl mal nous smanatschant,
da malstampro e nosch tgametg
tras igl Ties mang schi totpussant.
Nous angraztgagn, bung Di'a Tè.

Nous angraztgagn per pastg e tiers,
per fretgs pumera vegn e pang,
per sanadad er anc vetiers,
per tottas graztgas ord Ties mang.
Nous angraztgagn, bung Di'a Tè.

Part II

SCHONS

Da Gion Clopath

1. Igl amprem scrivant da Schons, ca â do or
cudeschs, e sear *Mattli Conrad* (1745—1832),
c'e sto la granda part da sia lunga veta
pardicant ad Andeer. El a do or cudeschs da
scola, canzuns spiritualas, cudeschs religios,
uraztguns, cudaschs da fablas, par part trans-
latadas or digl tudestg, par part inventadas

dad el sez, a ils 1820 a el do or egna
gramatica rumantsch-tudestga.

Ca sear *Mattli* veva egn dun poetic tut
aparti, mussa la «Canzun da cualm», ca'l â
fatg a componieu digls 1802, ca'l eara par curt
tains pardicant se Maton.

A culm!

Si, navenda casa, umens e dunauns!
Si, ti legher pievel, er vus pigns uffonts!
Uss ei la rimnada
Dil fain grass cau giù fitada.
Uss lein nus tuts ir a culm.

Ach, quant emperneivel 'gl ei da star causi!
Si en las altezias eis ei biar pli bi.
La pareta ei gronda
A da fanar ei cau avunda,
Ault ludaus seis ti, bien Deus!

Ach, tgei flurs pompusas, datan in bien fried!
Si, saghein giu quellas cun in cor cuntent!
A cur ch'igl ein seccadas
Ad er ensemblamein raschladas.
Ledamein lur nus cargein.

Ach, tgei voltas grondas, ca nus vein cargau!
Si, e mein cun ellas giù en nies clavau.
Allura cun legria
Ensemblamein da compagnia
Nus ensi puspei turnein.

2. Digl beal tains, c'ìls purs a pasturs san
passantar la parmavera sed'acla racuenta egna
Poeseia da Gion Mani. Scha nus tarlagn la
Poeseia, scha udainsa nus las stgelas da la
biestga, a nus vazzagn tut las flurs ca creschan
sen la pastira. Tumasch Dolf a cumponieu
egna melodeia tier la poeseia.

Nus lagn tarlar sco finiziùn la canzùn «ad
acla», ca sculars da la muntogna da Schons
tgantan.

La parmaver'e rivada
cun flurs a calurs alla val,
a nova vett'e dasdada
digls òlts safiar igl uval.

Las plumpas, talatgs a las stgellas,
prandain nus uss nanavant.
Sco tûnan schi cler oz ear ellas
digls greps a digls bots mintgatant.

Sei pintga, Balotta a Bregna
uss or digl navugl naador,
la parmavera scalegna
tras vals a tras vòlds seiador.

La Viglia mussa la veia
cur cunter las aclas igl va,
a nus cantagn spir legreia:
La parmavera e qua.

Part III

ENGIADINA
da Victor Stupan

Chasper Pult
(1869—1939)

C. Pult

Idil engiadinai

«Hü-hot, meis brün!» — Battüda ais la via,
alba la prada; festa da splendor!
Intuorn la pizza sulagлива ria,
sur tuot as stend'ün tschêl d'profuond azur.

Giosom pro'l god in largias stortas s'volva
e cuorra murmurand e verd nos En;
divin silenzi l'univers involva,
luntan be clama'l sain, quaid e solen.

«Hü-hot, meis brün!» — Planet fümend sa
püppa,
davo la benna sieua'l prus armaint
sulet Sar Not, sü per la via stipa;
greiv ais seis pass e masürà e laint.
Grisch il büschmaint, sco'ls vegls, gamaschas
grischas;
suot la chapütscha plusa, d'greiv pisser,
d'ardaint sulai e crüas, schetas bischas,
quinta la tschütta brüna dals trats d'fier.

«Hü-hü, chastör! — Che guardast quell'asoula
chi sü pels rövens tscherch'ün rar baccun?
Daman am tocca da manar taglioula,
e bler da far am resta hoz, meis bun!
Puschman ant di, giarà aint in Vallorgia
a schmerscher legna ed a resgiar sü.
Ehè, brünet! — moguarda ch'elchambuorgia —
Eir la chilcher' am rest' ed oter plü.

Schi schi, meis brav, per nus la vit' ais düra,
a chas' am spettan duonn' ed ot uffants;
per spisgiantar a tuot quaista gianüra
manglessa quatter bratsch' e quatter mans.
Greiva lavur e s-charsa, maigr' entrada,
ils bsögn, las spaisas, creschan cul strapatsch:
ot boccas vöglian pan — nun ir our d'strada! —
e s-chars surleivg am dà lur flaivel bratsch.

Chi sa, scha'm foss fermà aint a Firenze,
vess forse miss invarsquants da vart;
bain sten cuntaint de mia diligenza
eira Sar Jon, cedü m'avess'na part,
forse chi sa, sch'eu nu vess fat furtüna? —
Ohà, meis brün! — He hassa, volva giò? —
El s-chargia, tuorn' e quella fatscha brüna
guardand i'l vöd, avanza davo'l bo.

Co mà laschet per l'ümla sia chasetta
Sar Not richizzas, luxus e bainstar?
El nu sa dir. Mo scha'l savair t'diletta
il vegl Glischanna stoust tü dumandar,
forse savess cun sa crappusa sella
nouvas at dar quel schlass nos S-chalambert.
Dumanda per savair sgüra novella
nos En rumantsch, l'En serpagiand e verd.

«Va, meis brünet!» — Guarda, riainet as muossa
là giò'l cumün. — Vezzast quel balcun tort?
là pro'l sulai quel banc — ais chasa nosa,
là'ns tschögn' our d'mez ils tets nos dutsch
cuffort!

Fastina, brün, cuorra! cha'ls meis am spettan,
l'amà meis tröp, d'la mamma il surrir.
Là giò tuornain, ingio meis vegls avdettan,
ingio eir eu darà l'ultim respir.»

Charas scolaras, chars scholars, in rumantsch
ladin nun existan a meis savair ingünas poe-
sias in quel gener dal «*Pur suveran*» da la
Surselva, quel paur, superbi dad esser sves
patrun sün seis terratsch. Il poet engiadinais,
cur ch'el tocca il tema: paur e sia lavur, voul
solitamaing cun quai simbolisar ün'idea, quai
voul dir: el ans preschainta forse il paur sco
exaimpel per quel Engiadinais chi es restà in
patria o chi'd es i, e darcheu tuornà, sco cha
Chasper Pult fa in sia stupenda poesia. «Idil
engiadinais». Vus tilla varat letta aint illa
gazetta «radioscoula». Bain, lura savaivat da
quel paur chi va cun aldüm, chi refletta davo
sa benna davart la lavur stantusa chi til sta
avant, chi ha a chasa duonna ed ot uffants chi
vöglian esser spisgiantats e chi a la fin as fa la
dumonda:

Chi sa, scha'm foss fermà aint a Firenze,
vess forse miss invarsquants da vart;
bain sten cuntaint da mia diligenza
eira sar Jon, cedü m'avess 'na part,
forse chi sa, sch'eu nu vess fat furtüna?

Co mâ laschet per l'ümia sia chasetta
sar Not ricchezas, luxus e bainstar?
El nu sa dir. Mo scha'l savair t'diletta
il vegl Glischanna stoust tü dumandar,
forse savess cun sa crappusa sella
nouvas at dar quel schlass nos S-chalambert.
Dumanda per savair sgüra novella
nos En rumantsch, l'En serpagiand e verd.

Ün paur engiadinais es i a l'ester, aint a
Firenze, ed es darcheu tuornà, Perchè? Bricha
our d'amur per sia lavur stantusa o per sia
s-charsa existenza, na, el as lascha increscher
per l'Engiadina, per sia stretta o dafatta
strettischma patria, per seis cumün. Il Gli-
schanna, il schlass S-chalambert o l'En saves-

san da dir perche. El svesa gnanca nu sa
inandret. Invezza d'ün paur pudess'esser ün
magister, ün ravarenda, ün mansteran o ün
professer chi'd es i e darcheu tuornà o forse na
tuornà. Il paur cha *Chasper Pult* descriva in
maniera uschè plastica, es dimena be simbol, es
rimplazzant per l'Engiadinais a l'ester, e chi
sa, scha *professer dr. Chasper Pult* nun es a la
fin svesa in üna tscherta maniera quel paur
chi va cun aldüm?

Men Rauch ha scrit üna poesia «*Il semna-
der*». Eu tilla leg cumpletamaing:

Il semnader

El semna spess, el semna crè
büttand il gran in mez rudè,
el semn'egual, el semna plan,
masüra pass e gir dal man.

Büttada sieua sün büttada,
il gran as perda in l'arada.
La spranza glüscha in seis ögl,
cha'l gran resüsta aint il sögl.

Men Rauch

El semna cun precisün ed in gronda abun-
danza, fa buna lavur. Mo tuot la poesia as
concentrescha in fuond sün quels duos ultims
vers, sün quella spranza, quella tschertezza
cha'l gran resüsta, chi detta nouva vita. Quia
il semnader surpassa il term da la solita lavur
e s'adoza aint illa glüsch d'ün esser superiur.
Quai'm tira adimaint quel prüm chapitel da la
Bibla, ingio cha Dieu disch: Chi dvainta
glüm! E glüm dvantet. Glüm es sulai, e'l sulai
es il donatur da tuotta vita. Eir il semnader da
Men Rauch dvainta uschea simbol, segnal
concret per ün'idea abstracta. La cumposiziun
chi sieua es fatta d'Armon Cantieni e chanta-
da dal cor masdà da Lavin.

Sco parallela o cumpletaziun po vagliar
«*Il tschuncader*» da Victor Stupan, chi tuna
sieuaintamaing:

Il tschuncader

Seis sguard es pür!
Il gran madür
sco ün vast mar dorà
uondagia aint il chod mezdi.
Quai ch'es madür, es accumpi,
quai il tschuncader sa.

E cun bratsch crotsch
tir'el la fotsch
d'ün trat solen, sustgnü.
Il gran, el crouda lom e bain
e's loua aint il sögl terrain,
d'ingionder ch'el es gnü.

Victor Stupan

La fotsch es il solit simbol per la mort. Mo ella nu vain quia sco skelet e cun ögls vöds chi'ns fan temma, ella nu vain neir bricha da not, mo aint il chod mezdi, e'l gran uondagia, fa ün movimaint sainza gramfchas, liber da tuotta dürezza; perche quai chi'd es madür, es accumpli e sto murir per cha alch oter possa viver. Quai il *tschuncader* sa, forse be el sulet. Ed el tira la fotsch d'ün trat solen, d'ün trat chi surpassa eir il cunfin dal minchadi e dvainta simbol per ün esser superiur, per Dieu. E'l gran crouda, mo bricha cun asprezza, cun dular, cun anguoscha, mo lom e bain, e's loua aint il sögl terrain. As louar vuol dir: as metter da maniera chi's stetta bain. Ed el tuorna in seis lö uriun. Cun quai as serra quel tscherchel chi vairamaing nun ha ne cumanzamaint, ne fin. Quai es quel impissamaint cha 'l filosof Nietzsche exprima culs plets: Auf einem Ausflug nach Surlej erlebte ich 1881 die Seligkeit des Gedankens der ewigen Wiederkunft des Gleichen. Ils Buddhists sun persvas cha mincha esser vivaint tuorna davo la mort darcheu sün quaist muond, forse in fuorma d'ün oter esser e nus Cristians festagiain amo adüna davo'l Venderdi Sonch Pasqua. Cha nus crajan o cha nus nu crajan ad üna resüstanza *corporala*, nus vain fadia da'ns deliberar da quel sentimaint cha la mort nu saja tantüna nögl'oter co: tuornar darcheu là d'ingionder chi s'es gnü, *tuornar a chasa*.

Plets a declarar als scholars

simbol, simbolisar
idil
Glischanna (muntogna sper Scuol)
S-chalambert (muntogna sper Sent)
maniera plastica
segnal concret
idea abstracta
trat solen
Buddhist

Part IV

SURSELVA

Da Alfons Maissen

Il pur en cant e poesia

La Surselva cun siu vast territori funsil ed alpester ei tras tschentaners stada predestinada per la libra veta de pur e pastur. Igl ei buca de smarvegliar che era ils poets han schau corscher quei. Ina dellas pli renomadas poesias sur il liber pur, ei naschida sin territori sursilvan.

Igl ei il *Pur suveran*, da Gion Antoni Huonder, vegnida fatga avon varga 100 onns. Ils plaids: Quei ei miu grep, quei ei miu crap, tunan en mintg'ureglia sursilvana, cunzun ensem en culla composiziun de *Hans Erni*.

Il davos temps han sabiuts vuliu scungirar il patratg de quella canzun. Mo ella vegn a restar schi ditg ch'ei dat libers Romontschs; la libertad vala gie oz pli che zacu, en in temps che tut ballucca e che novas smanatschas pericliteschan nies lungatg, nos beins, nossa cultura! — Denter las numerosas poesias che laudan il pur e sia lavur stattan el center quellas dil semnar igl èr, dil *semnader*; mo era biaras autras occupaziuns dil pur, sco arar, perver, segar, il far fein e ventschidas, il paster cun sia tiba, la veta de matg si cuolm, si d'alp e bia auters temas che han anflau siu poet incantau, ed era il componist adattau.

Il pur suveran

Quei ei miu grep, quei ei miu crap,
cheu tschental jeu miu pei;
artau hai jeu vus de miu bab,
sai a negin marschei.

Quei ei miu prau, quei miu clavau,
quei miu regress e dretg;
sai a negin perquei d'engrau,
sun cheu jeu mez il retg.

Quei mes affons, miu agen saung,
de miu car Diu schenghetg;
nutreschel els cun agen paun,
els dorman sut miu tetg.

O libra libra paupradad
artada de mes vegls:
defender vi cun tafradad
sco poppa de mes egls!

Gie libers sundel jeu naschius,
ruasseivels vi durmir,
e libers sundel si carschius
e libers vi durmir! *Gion Antoni Huonder*

Scuder scudein nus, ei la poesia famosa da
Sep Mudest Nay, che *Tumasch Dolf* ha
componiu en ina vusch per las classas inferiu-
ras e ch'ei d'anflar cun notas e tut en: Miu
cumpogn I.

Mo era in componist della Bassa, e 25 onns
dirigent della *Ligia Grischa*, *Walther Aesch-
bacher*, che ha componiu quei text cun seme-
gliont ritmus ed en 4 vuschs, pompusamein.
De questa canzun udis vus ina part.

Scuder scudein nus

Rasas las monas uliv en iral,
seccas e grevas las spigias!
Scuder scudein nus ch'ei tun'en la val,
dein cun flugi e dein cun il pal
tochen ch'il maun ha vischigias.

Vargas er spert, ti bi temps primavaun,
vegn la raccolta beada.
Plievgi' e sulegl dat il Segner al graun,
spigias e zuolc benedescha siu maun,
dat la curtauna tgemblada.

Monas de segal, dumiec e salin,
buca plirei dellas fridas!
Scuder scudein nus entochen la fin,
deis vus persuerter il paun a scadin,
essas da Diu benedidas. *Sep Mudest Nay*

Il pur ei canzun pli baul staus en biars
graus era siu agen mistergner. Era per quei
dubel mistregn dat ei ina canzun, componida
da *Walther Aeschbacher*.

Laud al pur e meister grischun

Nus Grischuns vein priu per arma
ina splaun' ed ina faultsch,
ed il pur sco er'il meister
splaunan, segan senza cal.

Cu la resgia maglia via
e la faultsch ha rut canvau
il sulegl strusch aunca mira
e tarlischa sur ils aults.

Quei ei veta, o legria,
tgei ventira, tgei speronza! —
Mo empau ei bein empau!
Lai oz strapazzadas tuttas,
fai bufatg, igl ei firau!
Lai la faultsch e si cun fiasta,
gis sco quei na tuornan pli.
Lai la massa, lai la prada,
frestgamein oz fiasta fai! —

Libra versiun: *Alfons Maissen*

Alla fin aunc in'autra canzun dil semnader,
quella gada: *Ti pur, ti eis semnader!* — poesia
da *Donat Cadruvi*, impressiononta, e compo-
nida cun gronda capaciad da *Walther Aesch-
bacher*. Il poet dat in ferm maletg dil semna-
der. Senza quella lavur, e sche buca benedida
da surengiu, ei tutta stenta adumbatten. Il
componist emprova ded ornar plaids impur-
tonts, d'imitar ils pass dil semnader, il can-
tinar els plaids 'e bratsch a bratsch bufatg
cantinan. — En ina part pli ruasseivla
s'exprima en plaid e musica in grond patratg.
Il Tutpussent dat las letgas d'encurir il fretg,
semnond cun il suadetsch della fatscha, cun
bein mesiradas pugnadas semenza. Soli pils
uerbels e fidonts dat ei suenter jamnas fretg e
paun pil pur e ver semnader! —

Ed ussa per finir la canzun.

Ti pur, Ti eis semnader!

Atras tiu èr tumpriv caminan
sco soras travs e travs
e bratsch a bratsch bufatg cantinan
e siaran sco cun clavs.

Ton fa nies bab per tei amogna,
per tgi che vul semnar,
per tgi ch'enquera fretg e bogna
siu èr per raccoltar.

Sche fier' entiras las pugnadas
el tratsch de tiu Signur
e cu las jamnas ein vargadas,
lu datti fretg pil pur!

Donat Cadruvi

Ils treis vents — Ina praula romontscha

Entruidament da Alfons Maissen, Cuera

Ils treis vents, l'*aura sut*, il *luft sura* ed il *favugn*, personificai, segidan cul giuven spus vegnius en cuolpa entras ina maluardada manipulaziun, ad anflar il Casti de cristagl dellas treis uldaunas, de sia spusa. Mintgin dils vents dattan agid cun urdigns forts, cul scalfin, culla capetscha magica ed il fest smenond che smeina. Lur bufs bettan ed aulzan il spus, il favugn la finala sur il nausch grep si encunter il Cuolm Gelgia. Quels vents e la scalprada de lur urdadiras sco paun e latg veglias, il favugn prius per il pli ferm, per in *s t a g n c u m - p o g n*, fladan tiara indigena, figuras mitologicas reticas.

Nus essan sespruai de dialoghisar la praula dils treis vents, che cuntegn secapescha era elements generals ed jasters, de slargiar en acziun il cuntegn cun agid de plidader e las persunas ch'il text drova, pia in entir tozzel, ensemen cullas ramurs de striegn, de pass e tempra de sceneria ed ambient, cun musica ingiavinonta. Schebein igl entir menaschi sepaga, ei in'otra damonda. Ei buca il text original sco quei che la Crestomazia dat, l'unica fontauna? — era per la scola? Senza dubi! Il text original ei la basa, l'essenza totala — era sch'enzacons plaids tudestgs sco *s c h o n* ed *a b e r, s c h o o s*, il plaid *l u f t* (ils treis *l u f t s*, il *l u f t sura*) tuttavia legitimaus per differenziaziuns pli sensibilas —, la fontauna de tut, per la scienza e per la scola. Quei text stat il pli datier dil raquintader.

Far diever maximal digl original drova premura, pretenda studi de cuntegn e manegiamment extendiu, avon che il success cun ina classe gartegi. Il raquintar ina praula fixada, scretta, sedifferenziescha considerablamein dalla moda naturala, surdada oralmein da generaziun a generaziun, sco quei che nos tats e tattas fagevan! —

Cun in giug san ins silpli levgiar la vera acziun, far tschaffen per problems auditivs e de coordinaziun. Ina tala concepziun secundara sa intimar il magister de sez dialogisar autras praulas per ils agens scholars. Semeglientas emprovas dattan moviment, occupeschan in e scadin dils scholars en in temps che il soli e schuber raquintar ei ius empau ord moda.

La praula viva denton vinavon schiditg ch'ei dat poets e scribents, sempels raquintaders ord il pievel, cun senn oral e fantasia, ch'ei capavels ded arver culla clav magica ils tresors zuppai, d'imaginar la tiara lontana, dalla quala nus tuts sesemiein, che stat lunsch davos noss'egliada, davos ils rempars alpins, nua che las diauldas ed uldaunas avdeschan e nua che negin po arrivar auter ch'entras siemi ed imaginaziun, nua che negin ei staus. La praula tonscha d'in continent, d'in pol a l'auter, dalla tiara de pli semplia cultura tochen all'aultamein cultivada e civilisada cuntrada. Pertgei duess la praula schi viva el temps passau, buca era valer per la Tiara romontscha de oz? — che drova malamein tut ses inschigns per sescumpentar! —

(Tenor la Crestomazia de C. Decurtins)

Si en ina valletta de nossa tiara viveva ina paupra famiglia, ei eran bab, mumma, debia affons e pauc de ruer e de sevestgir. Tut vilada steva la dunna ina sera avon esch casa e mirava cun scuidonza silla casa de lur beinstont vischin. Cheu vegn in signur cun ina cassacca verda neu tier ella e di: «Sche vus leis dar quei che vus veis sut vies tschôs, vi jeu procurar a vus tons daners sco vus leis.» — La ureidia dunnetta maniava, il signur en verd lessi la cotgla ch'ella veva el tschôs, ed ha empermess quei ad el.

Pli tard ha ella raschunau quei agl um; era quel stueva rir giu dil signur en verd. Suenten entgin temps ha la dunna parturiu in bi pop, ed ei han priu per padrin in vegl eremit e per madretscha la signura d'in casti ella vischinonza.

La sera de quei di ei il signur en verd vegnius, ha mess ina buorsa plein aur sin meisa e detg al bab, en siat onns vegni el pil buob che la mumma hagi empermess ad el. Pér uss han ils buns vegls viu en tgi il signur en verd seigi e tgei ch'el havevi maniau, dumandond della dunna quei ch'ella hagi sut il tschôs. Tut combriai han ei selamentau e plirau encounter lur cumpar, il pietus eremit. Quel ha aber tenu els si de frestg e detg, ei deigien mo trer si il pop bein e sco ei audi, e cu'l hagi compleniu ils tschun onns, tarmetter el tiel padrin. Detg e fatg, en tschun onns han ils geniturs tarmess il figliol tiel padrin. Cun tutta breigia ha il bien eremit mussau al figliol de leger ord cudischs vegls ed en lungatgs jasters, e suenter ch'ils siat onns ein stai vargai, ha el cumandau al figliol ded ir si nua che duas vias fetschien ina crusch, e leger leu en quei cudisch vegl ch'el detti cun el, aber mai mirar ord il cudisch, ei possi far tgei gianter ch'ei vegli. Lura ha el dau in cudisch vegl sco Matusala, ligiau en purgameina e menau el en in liug nua che duas vias fagevan ina crusch. Leu ha il giuven semess a leger, e legiu e legiu pruamein ditg e liung. Denton

udeva el aber a cantond, sunond e saltond sco sch'il barlot mass speras vi. El ha mirau siado dil cudisch ed en quei mument ha in tshéss tschaffau el en sias greffas. Per ventira veva nies giuven aber aunc pudiu prender il cudisch vegl cun el, e legeva traso vinavon lien. Perquei ha igl utschi stuiu schar dar el ord il pec, ed il giuven ei curdaus senza saver co giu sil cuolm Gelgia. Leu, sil cuolm Gelgia eran treis uldaunas che vevan in magnific casti; quellas han anflau il pign e menau el en lur palast de cristagl.

Cun quellas treis buntadeivlas uldaunas ha el giu bials dis, e survegnend barba ha el s'amurau ella giuvna, ed en cuort duevan ei far nozzas. Avon leva aber il giuven aunc visitar ils buns vegls ed il padrin e la madre-tscha. Cun larmas giu pella vesta ha el priu comiau da sia spusa che ha dau ad el in ani cun in crap custeivel e detg: «Cu ti volvas quei crap encunter mei, stoi jeu vegnir; aber maina, pell'amur de Diu, buca senza ver basegns!» Engraziond ha el empermess de buca surduvvar il regal, e senza ch'el sappi co, eis el staus a casa tiels ses ed el casti de sia buna madre-tscha. Quella haveva in grond plascher vid il figliol ch'era in excellent bi giuven, ed ella ha giu amogna ad el sia fina feglia; mo el ha ris giu da quei biemaun ed ha detg, el hagi ina bia pli biala spusa; senza patertgar vid l'empermischun, ha el viult igl ani; cheu ei l'uldauna, sia spusa, alva sco ina gelgia, vegnida, aber tut vilada e mussond det. Lura ein els dus puspei semess sin viadi per turnar a casa sil cuolm Gelgia. La sera han ei priu albiert en in Hospeci e duront la notg ha la mala urlauna tratg igl ani al spus ord det, ed ei svanida. Tut combriaus e zachiaus ei il spus staus l'autra damaun, anflond ni spusa ni ani.

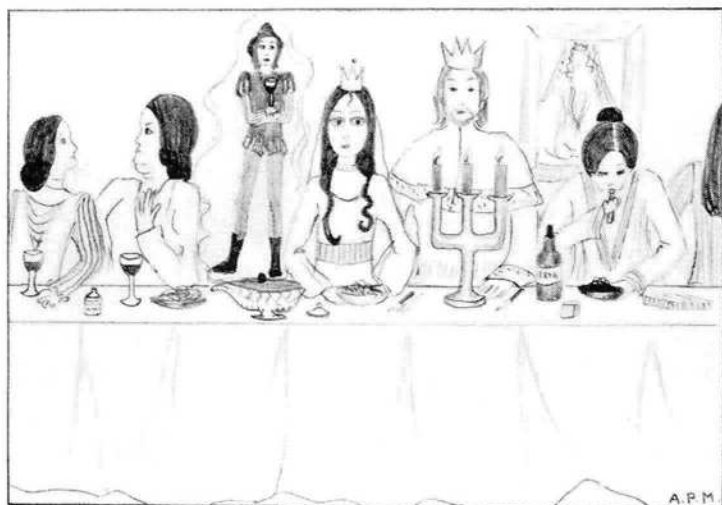
Curaschus sco el era, eis el denton semess sin via per encurir il cuolm Gelgia. Tut la glied ch'el dumandava suenter il cuolm Gelgia, rievau aber ad el el grugn e schevan, ei sappien nuot de quei cuolm.

Ina sera tard ei il giuven arrivaus en in stgir uaul e staunchels sco el era, eis el semess giu sin ina cuscha ed ha bargiu. Denton vegn in um vegl sco paun e buglia, cun ina barba alva neu tier el e di: «Tgei bragias, miu giuven?» —

«O, jeu enquerel il cuolm Gelgia, las treis giuvnas sco gelgias ed il casti de cristagl.» — «Quei ei lunsch», rispunda igl um vegl, «denton cheu has in scalfin, e mintga pass che ti fas cun quel vas ti treis uras lunsch; jeu sundel l'aura sut.» Sinquei ha el suflau e l'aura sut ha purtau il giuven treis uras lunsch viaden egl uaul. Leu steva sper ina tauna in um, vegl sco la crappa, cun cavels grischs e barba grischa: «Jeu sundel il luft sura», ha el detg, «e jeu sai schon pertgei ti eis cheu, e vi era gidar tei. Tscheu has ina capiala che fa tei nunveseivels!» Cun cauld engraziament ha il giuven retschert la miraculosa capiala, ed il vegl ha suflau ch'il luft sura ha purtau il giuven treis uras pli lunsch egl uaul. Avon il giuven steva cheu in um cun cavels tut spelai e barba starschlida, schiglioc aunc de buna possa, in stagn cumpogn. «Quei che ti vul ei cheu si sur quella preit crap», ha igl um detg, e cheusi po ne il luft sura, ne l'aura sut better tei; Jeu sundel aber il favugn ed hai tutta pussonza els cuolms. Pren quei fest, e cu ti volvas quel, eis ti sur la preit crap!» Il giuven ha dau ina smenada al fest, ch'il vegl veva schenghegiu, ed enaquella ha il favugn fretg el sulla preit crap si. Ord il casti dellas uldaunas, ch'era buca dalunsch, udeva ins musica e saltond. Spert ha il giuven mess si la capiala dil luft sura ed ei ius siaden el casti de cristagl. Leu ha el viu sia spusa a meisa cun in auter, pinada de far nozzas. Buca maufers ha il giuven entschiet a magliar daven tut quei che vegneva sil taglier de sia spusa. Quei ha quella tumentau zun fetg, ed ella ei currida si en sia combra, il giuven suenter. En combra ha el aber priu giu sia capiala, e cheu ha la spusa viu el. La veglia carezia ha victorisau, e mond els giu tiels cambres, ha l'uldauna dau a lezs la sequenta damonda: «Sch'enzatgi hagi piars ina clav, e schau far ina nova, anfli aber puspei la veglia, tgeinina ch'el drovi?» — «La veglia», — han ils cambres maniau unanimamein. Sinquei ha ella raquintau co ei seigi iu cun ella, e quei di aunc enzinu en cul vegl spus.

«Jeu erel porta-suppa, ed a mi han ei dau in pei el tgil ch'jeu sun sgulaus tochen en cheu! —

INTRODUCZIUN — La vestgadira nova digl Imperatur

Hans Christian Andersen ei vivius da 1805 — 1875. Siu liug d'origin ei Odense en Danemarc. El deriva da relaziuns paupras. Siu bab era calger. Bunas disposiziuns ein vegnidas promovidas entras fautors. Cun sias praulas eis el daventaus in um de renum mundial, veneraus da retgs e reginas e gronds poets e scribents, mo surtut da siu agen pievel danes.

Si'ovra cumpeggia secapescha buca mo plirs volums de praulas. El ha era scret numerus romans e raquintaziuns. Gia si'emprem'ovra: Igl improvisatur, ei in cudisch remarcabel. Sias scartiras cumpeglian varga 50 volums. Ina partida de sias praulas ein penetradas ella schientscha de quasi tuts ils pievels litteraris.

Gia baul s'occupescha el culla praula, entruidaus entras profundas ragischs ord il ravugl de sia affonza. Sias praulas che han negin paregl en autras litteraturas, sefunsan sin regurdientschas de praulas udidas da pign en seras de filar, duront las lavurs sil funs ed en societad. Quei raquintar ha adina tunau en sia ureglia e teniu el era en siu scriver vid motivs e temas udi da raquintaders populars. Aschia resta el sempels ed originals en siu stil, era sch'el mida continuadamein ses texts. Els paran sco sch'els fussen improvisai, curdai dalla glieunga ella pleva senza gronds sforzs.

Secapescha che nus Romontschs vessen igl empren de sefatschentar cun nies agen scazi de praulas. Mo ins deigi far ina caussa e buca tralaschar l'autra. Nossas uniuns han trala-

schau dapi 10 onns de procurar per novas ediziuns. Quei ei nunperdunabel.

*

La presenta praula d'Andersen: La vestgadira nova digl Imperatur (Des Kaisers neue Kleider), ha conservau siu senn era per nies pli novissim temps. Dus cuglienaders arrivon en tiara, sepresentan agl Imperatur sco tessunzs e survegnan l'incumbensa de teisser teila miraculosa per in vestgiu, che tuppadira ed emploiai che fan mo a mesas lur uffecis, vesan buc. Els han denton mai zatgei sil taler, survegnan daners e rauba ordavon, san denton far crer che tut seigi real. Els ein buns psicologs, enconuschan las fleivlezijs dil carstgaun e seprofiteschan della tuppada e luxuria digl Imperatur. Cun tala vestgadira crei igl Imperatur d'haver in niev mied enta maun per ranschar la survitid e ministers de siu Imperi. Mo eis el segirs de buca curdar sez el foss ch'el vul cavar als auters? Buca dil tut ruasseivels en quei grau, tarmetta el igl empren dus ministers tiels tessunzs. La finala va era el per mirar, mo vesa nuot sil taler, gest sco tuts tschels. Negin ha denton la curascha de cunterdir, tochen ch'in affon innocent grescha viaden ella processiu la criua verda. Igl affon ei dependents da negin en siu mirar ed exprimer. Pér lu vesa era il pievel la niuada dils nius. Mo era en quella situaziun ordvart ridicula emprova igl Imperatur de salvar in tec de sia dignitad cun tener tras il til de processiu tochen alla petra fin. El sesluetta cun sia suita era da quei extrem prighel dalla pira perdiziun. Arriva il pievel da siu Hosanna al Crucifige? Quei ei la damonda!

A. Maissen

La vestgadira nova digl Imperatur

Da Hans Christian Andersen —

Versiun: Alfons Maissen

Avon biars onns viveva in imperatur che veva schi stermentus bugen nova vestgadira, ch'el spendeva tut ses daners per sefitar e seluschardar. Pauc empurtava ad el sia schul-dada, s'empatschava pauc de teater e carotschadas auter che per mussar sia nova vestgadira. Per mintg'ura dil di vev'el in'otra vestgada, e sco quei ch'ins ha per disa de dir d'in imperatur, ch'el seigi el Cussegl a cusseida, schev'ins cheu adina mo: «Igl imperatur ei ella scaffa de resti».

El grond marcau nua ch'igl imperatur viveva, mav'ei tier fetg legher, mintga di arrivavan numerus amitgs; in bi di vegnan neutier dus cugliuns; els sedattan per tissunzs e dian ch'els seigien el cass de teisser la pli fina teila ch'ins mo sappi sepatertgar. Buca mo las colurs ed ils musters seigien zatgei tut aparti bi, mobein era ils vestgius che vegnien fatgs e cusi lunderora. Quella vestgadira hagi la singulara qualidad d'esser nunveseivla per mintga carstgaun che seigi buca stgis per siu uffeci, ni che seigi tups senza misericordia.

«Quei ei gie magnifica vestgadira!» tratga igl imperatur, «sche jeu sevistgeschel en tala mondura, vegn jeu immediat pertscharts dils umens en miu reginavel ch'ei ca habels per lur uffecis surpri; jeu savess distinguer ils tups dils perderts. Gie, questa teila sto immediat vegnir tessida per mei!» Ed el dat als dus cugliuns gia ordavon daners senza fin per ch'els sappien entscheiver lur lavur.

Els eregian era dus talers, fan sco sch'els luvrassen, vevan denton buca la minima causa sin taler. Senza targlinar e gagliardamein damondan els la pli fina seida ed il pli splendurus aur; quei catschavan els tut en lur atgnas buorsas e lavuran culs talers vits, e quei tochen lunsch viaden ella notg.

«Ussa less jeu tuttina saver ina gada con lunsch els ein culla teila», tratga igl Imperatur, mo in agen sentiment uglia zaco siu cor-tiel patratg, ch'in che seigi tups, ni buca buns

per igl uffeci confidaus agli, vesi buca siu vestgiu; secapescha che per si'atgna persuna dev'ei negins quitaus da quellas varts; mo tuttina lev'el tarmetter igl emprem enzatgi auter vi tiels tissunzs per mirar coi stetti culla fatschenta. La glieud digl entir marcau saveva tgei singulara forza la teila possedeve, e tuts eran spanegiai de veser con schliats ni con tups lur concarstgaun seigi.

«Jeu vi tarmetter miu vegl e fidau Minister tiels tissunzs», tratga igl Imperatur, «quel sa endriescher il meglier co la teila sepresenta, pertgei el ha giudezi, e negin che fa siu duer meglier ch'el en siu uffeci!»

Pia va il vegl e brav Minister viaden en sala, nua ch'ils dus cuglienaders stevan vid lur talers vits e luvravan. «Dieunuardi!» tratga il vegl Minister fagend egls gross, «jeu vesel gie lidi nuot!» Mo dir di el nuot.

Ils dus lumpuns supplicheschan il Minister de vegnir pli neutier, ed els damondan sche-bein il muster seigi bials e las colurs senza maungla. Dasperas muossan els il taler vit, ed il Minister fetga danovamein siu egl, vesa denton zun nuot, pertgei nuot era d'entuorn. «Per l'amur de Diu!» tratga el, «sundel jeu tups? Quei hai jeu mai vuliu crer! Negin deigi saver! Ni duess jeu forsa buc esser stgis per miu uffeci? Na, ei va buc che jeu raquenti ad enzatgi che jeu na vesi la teila!»

«Mo, Vus scheis gie nuot!» di in de quels che tesseva.

«Uardei tuttina, quei ei grondius, amureivel senza paregl!» di il vegl Minister e mira pitgiv tras ses egliers, «tgei muster e questas colurs! — gie, jeu vegn a dir agl Imperatur che quei plagi a mi extraordinariamein!»

«Bien pia, quei legra nus!» dian ils dus tissunzs, e lu numnan els las colurs cun num ed explicheschan ils remarcabels musters. Il vegl Minister dat bein adatg per ch'el sappi dir exact il medem sin de siu retuorn el casti digl Imperatur; e quei ha el era fatg.

Mo ussa pretendan ils dus enganaders de pli daners, pli bia seida ed aur, els stoppien impunder quei per teisser. Els catschan denton tut en lur atgnas tastgas, sil taler vegn mess ni fil ni miez, continueschan denton lur lavur vid il taler vit, gest sco tochen dacheu.

En buca ditg tarmetta igl Imperatur in auter fideivel e prus emploiau tiels tissunzs per mirar coi stetti cul teisser e sche la teila seigi prest finida. Cun quei emploiau vai gest tuttina sco cul Minister, el mira e mira, mo cunquei che nuot auter era cheu ch'il taler vit, savev'el era veser nuot.

«Ei quei buc ina miracla de teila?» dian ils dus cuglienaders e muossan ed explicheschan il marveglius muster, il qual era tuttavia buca cheu.

«Tups sundel jeu buc!» manegia igl um tarmess dagl Imperatur, «consequentamein valel jeu cumpatg pauca miula per miu ault uffeci! Quei ei ordvart curios, quei astga negin saver.» Epi entscheiva el a ludar il ponn, il qual el na vesa, lai percorscher sia legria sur las bialas colurs ed il magnific muster. «Gie, igl ei semplamein grondius!» di el siper igl Imperatur.

Tut la glieud el marcau tschintschava de quei marveglius ponn. Finalmein leva igl Imperatur veser sez la teila, e quei tochen ch'ella fuva aunc sin taler. Cun in entir rosch persunas d'aula dignitad, denter las qualas era ils dus bravs e fideivels emploiai secattavan, serenda el tier ils dus malizius valanuots, che tessevan ussa ch'ei dev'o fiug, mo senza tscheffa, fil e filap sin taler.

«Gie, eis ei buca *magnific!*» dian ils dus bravs emploiai. «Mireien mo, Sia Maiestad, tgei musters, tgei colurs!» Ed enaquella muossan els vi sil taler vit, demai ch'els tertgavan che tschels vesien per franc la teila.

«Tgei ei quei pomai?» tratga igl Imperatur siper sesez, «jeu vesel nuot, quei ei sgarscheivel! Sundel jeu tups? Sundel jeu buca stgis e vengonzs de miu Imperi? Quei fuss il pli sgarscheivel che savess capitar a mi! Gie, igl ei bellezza», di igl Imperatur, «la teila mereta miu pli grond laud!» ed el dat il tgau en gronda cuntentientscha, contemplond il taler vit. El leva buca dir ch'el vesi nuot. L'entira

suita ch'accumpignava el, mira e tuorna a mirar, mo rabetscha buca neuado de pli che tuts ils auters, anzi, schevan gest il medem che quei ch'igl Imperatur veva detg: «Gie, igl ei senza paregl!» ed els cusseglian agl Imperatur de purtar la vestgadira, fatga ord quei niev e stupent ponn, per l'emprema gada cun cuschun dalla processiuin gronda, che dueva haver liug en cuort.

«Igl ei *magnific, fascinont, excellent!*» aschia vai da bucca tier bucca, ed els eran tuts schi extraordinariamein cuntents cun tut. Igl Imperatur dat a mintgin dils cugliuns in uorden per fermar vid la ruosna dil nuv, e conceda ad els il tetel de 'Giunchers dil taler'.

L'entira notg avon che la processiuin dueva semetter en moviment, stattan ils dus lumpazis en pei, els havevan ch'ardevan sedisch cazzolas. La glieud veseva da quei ch'ils tessunzs eran en grondas preschas per puder ventscher la nova vestgadira digl Imperatur. Els fagevan sco sch'els lessien prender la teila giud taler, els tagliavan cun forskunas viaden ell'aria, els cusevan cun guilas senza fil e dian alla fin: «Schia, uss ein las vestgadas fatgas!»

Il retg vegn sez cun ses pli nobels cavaliers neutier, ed ils dus cuglienaders aulzan ad ault in dils bratschs, sco sch'els tenessen enzatgei, e dian: «Mirei, cheu ein las caultschas, cheu il vestgiu, cheu il manti!» Ed aschia vinavon. «Tut ei schi lev sc'ina teila falien! — ins savess crer ch'ins hagi nuot vid la persuna, mo quei ei gest il grond avantatg!»

«Gie!» dian ils cavaliers, mo els vesevan nuot, pertgei che nuot era leu.

«Vul Sia Maiestad imperiala forse sestentar e sefavorir de redisvestgir!» dian ils dus malfatschents, «epi lein nus trer en ad Els la nova vestgada, cheu avon il spieghel grond!»

«Igl Imperatur sedisvestgescha dil taliter, ed ils enganaders fan sco sch'els targessen en ad el in pategl suenter l'auter de sia nova mondura ch'els vessen giu de far, ed els peglian ad el entuorn veta e fan sco de fermar enzatgei, quei era la cua dil vestgiu, ed igl imperatur semeina e segeina avon il spieghel.

«Dieunuardi, con bein che la mondura vestgescha nies Imperatur! Tgei marvegla, co quei stat schi bein!» dian tuts enina. «Tgei muster, tgei colurs! Quei ei ina vestgada custeivla senza paregl!»

«Dado stattani cul baldachin, che duei vegnir purtaus sur Vossa Maiestad duront la processiu!» di il capo-cerimonial.

«Gie, jeu sundel semtgau», di igl Imperatur, «stat el buca grondius?», epi semeina el aunc ina gada avon il spieghel, pertgei tut dueva far la pareta sco sch'igl Imperatur contemplass veramein la pompusadad dil vestgiu cun tutt'attenziun.

Ils cameraris, che duevan purtar la liunga cua dil vestgiu, palpan il plaun culs mauns, gest sco sch'els lessen alzar ella; els van e fan sco de tener ella ell'aria, els astgavan gie buca schar corscher ch'els vesien nuot.

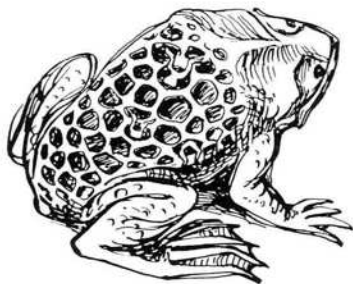
Epi camina igl Imperatur en processiu sut il pompus baldachin, e tut la glieud sin via e sin las finiastras scheva: «Dieunuardi, tgei

bellezia, la vestgada nova digl Imperatur! Tgei grondiusa cua ch'el ha vid sia mondura! Co tut stat schi marviglius!» Negin che leva schar corscher ch'el vesi nuot, pertgei lu fuss el gie buca staus stgis per siu uffeci, ni ch'el fuss tups pir che la crappa. Negin vestgiu digl Imperatur veva purtau tonta ventira.

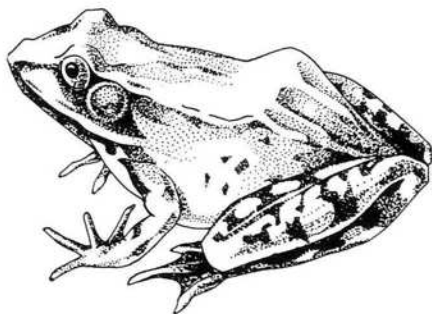
«Mo el ha gie en zun nuot!» grescha in petschen affon. «Pil naucli, tedlei la vusch dell'innocenza!» di il bab, ed in scutina ell'ureglia a l'auter quei ch'igl affon veva griu.

«El ei senza vestgadira!» di in ragneret, «el ha en lidi nuot!»

«El ha gie veramein en nuot!» grescha la finala igl entir pievel. Ed igl Imperatur peglia tema, pertgei ch'el anfla ch'il pievel hagi raschun, mo el tratga tier sesez; «La processiu stoss jeu ussa tener tras.» E lu sefa el aunc pli de luschar, ed ils cameraris palandran suenter el neu, purtond la cua dil vestgiu, ch'era gnanc leu.

Igl rostg

La rangla

Sper il dotg

Da Mario Jegher

La preschainta emissiung vot gidar a cumpletar l'instrucziun d'istorgia naturala ainten la 4. e 5. classa. Igl tema «Sper igl dotg» è fitg variunt. Nous vagn tscharnia 4 maletgs tgi dessan illustrar la veta palpitonta la premeira bôt dasper igl ual. Igl interess digl scolar per igls evenimaints e misteris da la nateira pò tras observar las pitschnas createiras neir sviglia e promovia.

L'instrucziun d'istorgia naturala ò er la missiung d'introduer e far attend igl unfant sen las belezas e retgezzas tgi nous antuppagn mintgade. Uscheia dessigl er esser pussebel da dasdar la bisignevla carezza per la createira e sies ambiaint. Gist chella affecziun è an noss

deis pi bisignevla tgi mai — ena situaziun zont allarmonta! D'extirpar createiras è igl uman betg legitimo.

Per facilitar agl scolar igl tadlar l'emmissiung egl bisignevl da trattar ed explitgier ordavant las suandontas expressiungs: l'uera, animals da sanc freid, trer igl flo tras las brantschas.

Essend tg'igls noms tgi vignan trattos an l'emmissiung en ainten igls idioms enpo differents laschainsa suandar en pitschen vocabulari. — Las clischas de questa lavur derivan dall'enconuschenta publicaziun «*Schweizer Schulfunk*», surdadas dal redactor *Walter Walser*, Turitg.

SURMIRAN

la rangla
l'uera
igl rombottel
igl salesch
igl luschar
igl poleschet

ENGIADINES

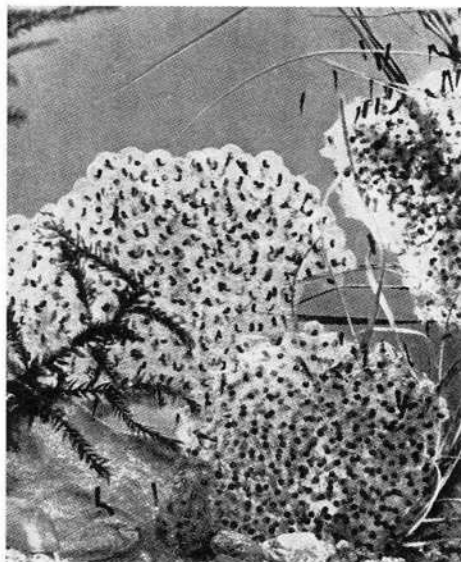
rana
overa, ovari
rambottel
salsch
lütscherna
poldschin

SURSILVAN

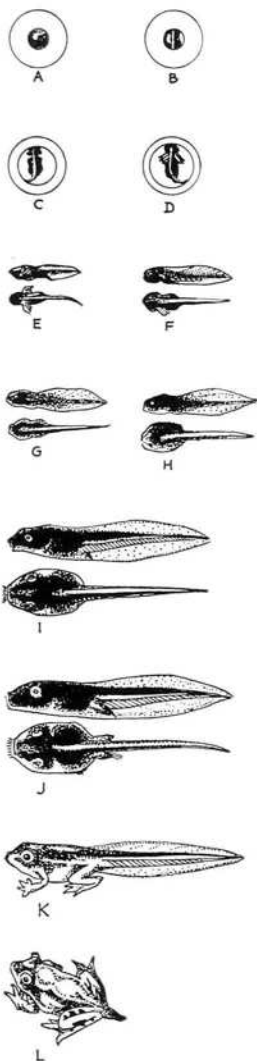
rauna
overa, ovari
rambottel
salisch
luschar
polischet

TUDESTG

Frosch
Eierstock
Groppe, Kaulquappe
Weide
Eidechse
Zaunkönig

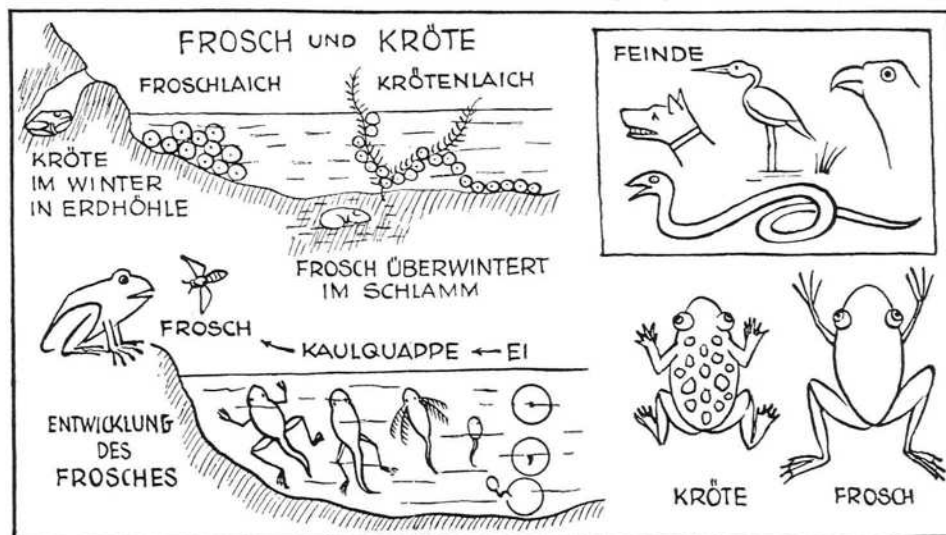
Overa da ranglas ainten en bogl ni zop

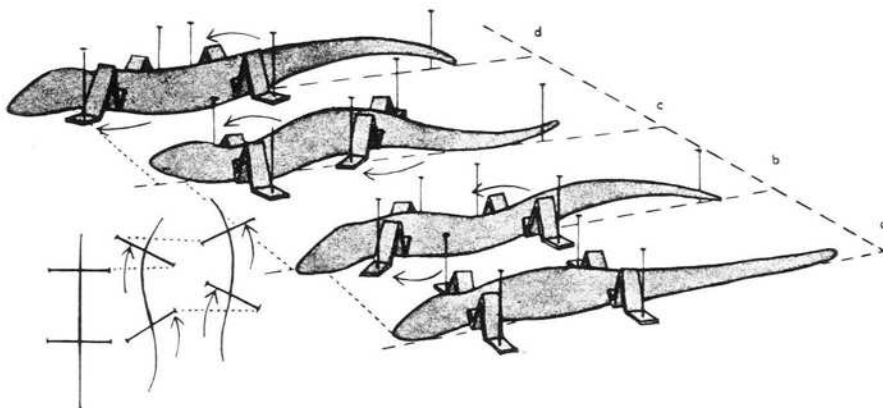

A 1. de	G 12. de
B 2. de	H 14. de
C 4. de	I 3. emda
D 5. de	J 7. emda
E 8. de	K 9. emda
F 10. de	L 11. emda

Igl svilup da la rangla

Comparegliaziun da rangla e rostg

Igls muvimaints digl luschar d ni schischeglia demonstros cun en modell da cartung

Igl luschar smaragd (tar nous betg deraso) stat a suglegl sen en crap

Igl nia digl poleschet bagn zuppo e biagia cun grond anschign. Igl mastgel biegia durant la premaveira anfignen 8 da chels nias. La femna tschertga or chel tgi plai igl pi bagn e metta lò igls ovigns.

Igl poleschet pavla igls pitschens cun mostgas, buccareidas, furmeilas, filunzas, verms e palou-sas. Durant en'oura anfignen 53 sgols.

L'emprema uiara mundiala

Da Guglielm Gadola

En bia stivas muntagnardas cattan ins meinsvart in encarden decoraus cun tuttas sorts regurdientschas — regurdientschas ord temps daditg vargai: Maletgs dils antenats, menziuns d'honor, pindels da fiastas da cant e musica, da fiastas commemorativas, programs e prospects da teater e.a.v. En quei viriveri astgan fotografias dil bab e dil tat durant il survetsch activ naturalmein era buca muncar. Sch'ins ha lu marveglias detgavunda, ed il tat buna luna, san ins sepinar sin ina, duas uras plein tensiun.

«Tat, eis ti era sin quella fotografia cheu?»

«Muossa neu ella inaga; jeu vesel nuota propi bein pli! Gie, gie gie, cheu eran nus sil Spligia, anno 15, il fevver. Cheu, quel cheu sun jeu, cheu sper mei il Cristoffel da Vitg e tscheu davostier...» E gia sesanfla il tat puspei inaga el liung, strapazius e meinsvart era lungurus survetsch activ.

El raquenta reminiscenzas dall'emprema uiara sco sch'ei fuss stau ier. Era sch'el ei gia vegls, vesa buca propi bein ed ha miserias cun l'udida — sia memoria ei intacta. Il tat studegia darar suenter in datum, el sa exact sch'ei era ina dumengia ni in venderdis, el sa perfin ch'ei era las treis suenter miezdi ch'ei aveva puspei dau alarm. Sch'jeu hai cletg dat la tatta lu aunc denteren e raquenta dallas miserias e dils fastedis da quels ch'eran restai a casa.

Nos tats e tattas han buca fatg historia mundiala; els raquantan era buca lezza, els raquantan l u r historia e lezza ei silmeins schi interessanta sco quella ch'empleina tshiens e tshiens cudischs. Quei ei historia vivida e sentida.

En noss'emissiun dad oz lein nus dar il plaid ad enzacons veterans e tedlar enqual caussa ord lur historia che vegn deplorablamein mai a vegnir scretta si...

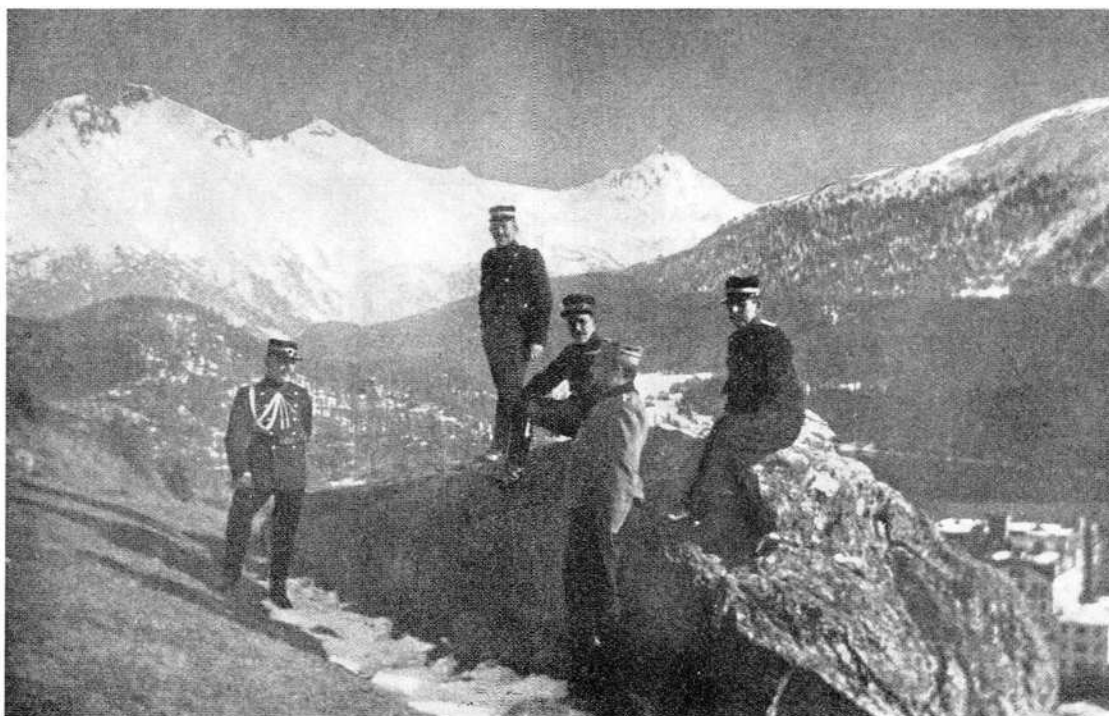
Igl ei stau in temps da grondas miserias, il temps da 14 — 18. Il mender steva ei cun las famiglias giuvnas e cun ils mistergners. Ils purs han mai propi endirau fomaz — els sa-

Agid vicendeivel durant ils onns d'uiara, 1915, a Sontga Gada, Mustér. Ei vegn scuos cun maschina. Ins ei vid la marenda.

Infanteria da muntogna IV/92. Capitani: Branger.

Stab dil Regiment 36, Infanteria da muntogna. Cumandant: Litinent colonel Cahannes.

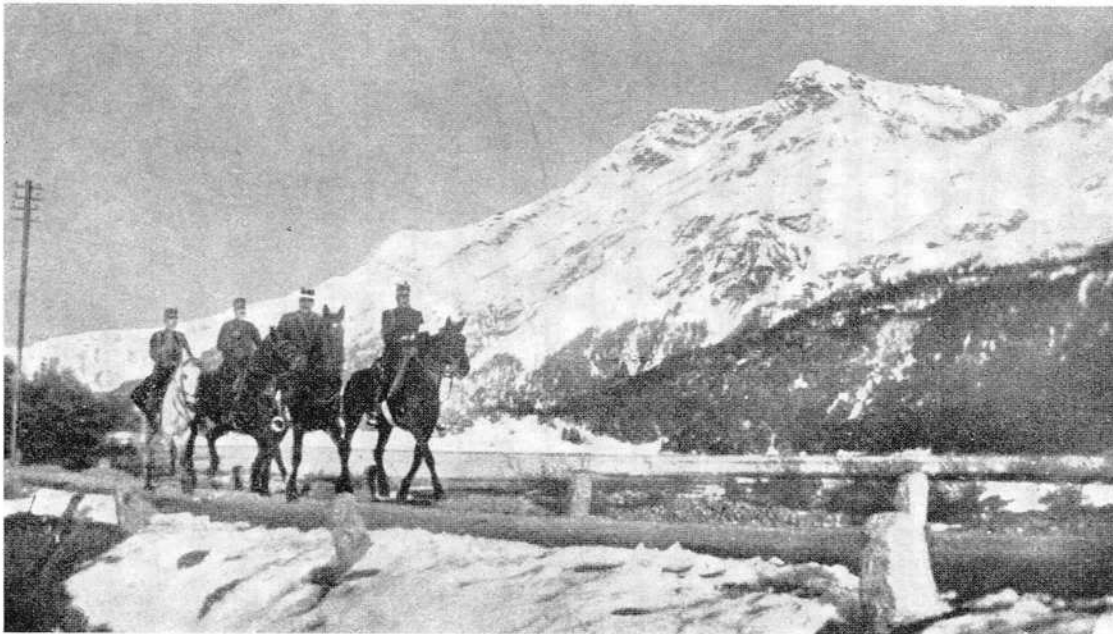
vevan adina seolver enzaco. Cons pors, cauras e nuorsas han ins bein mazzau discusamein duront las liungas notgs d'uiara? Tgi che possedevea negins animals mava a catscha — mo buca schar traplar! In um da varga 80 onns: «Sch'igl ei stau miseria enzacu, lu da quei temps».

Gruendel 1918					
11.10.18	300	A	444444	24	6 30
12.10.18	300	A	444444	24	6 30
13.10.18	300	J	333333	18	6 24
Kleinlützel, 2.10.18					
Per Zugführer					
J. M. H.					

Johann Deragisch, famus capotiradur

Ils «mals» havevan naturalmein ferdau la puorla avon ch'ei sieti e sblundergiau stizuns ed emplunau tgaminadas. All'entschatta uost 1914 possedevea la Svizzeria 1670 vaguns graun, ina provisiun che bastava mo per 15 dis. Talmein ei il pievel vegnius surprius dall'uiara. Successivamein ha il Cussegl federal introduciu las cartas da raziun. Igl october 1917 tuccava ei mintga di per persuna 250 gr paun, alla fin digl onn 1917 mo pli 225 gr.

A pèr cun quels problems economics semet-tan era problems socials. La socialdemocrazia haveva proclamau per ils 11 da november 1918 la cauma generala. (Il medem di han ils Tudestgs suttascet la convenziun digl armistezi). 400 000 luvriers han giu dau suatientscha a quei clom. Dils emploiai da viafier en Surselva han mo quels da Mustér, Sumvitg e Rabius camau. Mo las truppas convocadas per mantener il ruaus han dumignau la situaziun, ei ha strusch dau embrugls pli gronds. Denton

Stab dil Regiment 36, Infanteria da muntogna: Cumandant: colonel Cahannes, sin via da Malogia—Sogn Murezi

ein 3 000 schul dai morts muort consequenza d'ina grippa malvuglida.

Il center dall'agitaziun sesanflava a Turitg. Quater regiments e quater brigadas eran staziunai cheu per impedir tumults e revoltas, denter auter era schuldada grischuna. Quels umens seregordan aunc fetg bein da quella episoda singulara ella historia svizra.

Ina proclamaziun dil commando da truppa, Turitg:

An die Einwohnerschaft der Stadt Zürich

Unsere Truppen sind mit Handgranaten ausgerüstet. Sie haben Befehl sie zu gebrauchen, wenn aus Fenstern und Kellerlöchern geschossen wird. Die Truppe weiss, dass auf blosser Vermutung hin, dass aus einem Fenster geschossen worden sei, keine Handgranate verwendet werden darf. Wo aber einwandfrei feststeht, dass aus Häusern geschossen worden ist, wird das Handgranatenwerfen zur befohlenen Pflicht.

Zürich, 11. November 1918

Kommando der Ordnungstruppen
für Zürich:
Oberstdivisionär Sonderegger

Jahr ¹⁾	Ort	Dienst oder Militäreinheit	Zahl der Dienstage ²⁾
1911	Ob- u. N. Kur	Inf. R. S. 8/III	13
1912	Tiefencastel	Reg. W. C.	13
1910	Schiesspflicht	erfüllt	
1913	Schiesspflicht	erfüllt	
1913	Engadin	Reg. W. Kur	13
1914	Grenzbesetzung		140
1915	Grenzbesetzung		79
1915	Schiesspflicht	erfüllt	
1915	Aktiver Dienst		52
1915	Aktiver Dienst		63
1917	Fro 1916 nicht dienst. u. ersatzpflichtig	Aktiver Dienst	94
1918	Aktiver Dienst		67
	Fro 1919 nicht dienst. u. ersatzpflichtig		501

Ina pagina ord il cudisch militar da Johann Deragisch, naschius 1891

All'entschatta dall'uiara muntava il soldi 80 raps a di, pli tard lu dus francs. Las truppas che sesanflavan il november 1918 giu Turitg han era instradau ina «cauma pli pintga» e retratg la finala quater francs a di. Ils menaders da quella «revoluziun», principalmein scolasts, han denton stuiu pagar igl alzament da paga cun 10 dis arrest!

Per cumpletar mia introducziun lasch jeu aunc suandar in pèr tabellas che pon esser beinvegnidas a scolast e scolars.

Jeu stoi era supplicar da perstgisar las expressiuns tudestgas che vegnan a curdar ell' emissiun — nus savein gie co ei tuna beinsavens el militer.

	1913	1916	1918
1 kg paun cuosta	—.42	—.53	—.74
1 kg carn bov	2.20	3.20	4.25
1 kg carn nuorsa	2.60	4.—	
1 kg schambun	3.40	6.—	
1 kg truffels	—.12	—.23	—.29
1 kg pischada	4.20	4.50	
1 kg caschiel	2.50	2.80	
1 kg zucher	—.70	1.10	
1 l latg	—.27	—.30	—.35
in iev	—.11		—.57

Ils prezis varieschan pulit tenor cuntradads. Aschia cuosta in liter latg il zercladur 1916

a Sviz	—.23	a Turitg	—.27
Glaruna	—.25	Trun	—.28
Basilea	—.26	Samedan	—.30
Losanna	—.26	Puntraschigna	—.30/32
Lucerna	—.26	S. Murezi	—.35
S. Gagl	—.26		

Il december 1915 ein ils prezis maximals fixai:

1 kg zucher	—.75
1 kg pischada (tenor qualitat)	4.20 — 5.—
1 kg Emmentaler (tenor qualitat)	2.60 — 2.80
1 kg Tilsiter (tenor qualitat)	1.70 — 2.40
1 kg caschiel magher	1.40 — 1.50

	ils 13—1—1916	ils 2—3—1916
100 kg salin cuostan	40.—	43.—
100 kg aveina	35.—	37.—
100 kg terc da magliar	28.—	29.—
100 kg terc da perver	27.—	28.—

L'armada cumpra all'entschatta 1916 biestga da maz e paga per 1 kg peisa viva:

genetschas	1.40
vaccas engarschadas (tochen 7 onns)	1.30
taurs, tenor qualitat	1.10/ 1.30
vaccas cun buna carn	1.—/ 1.20
vaccas ordinarias	—.80/—.90

La patente da catscha cuosta 1916 el Grischun 40.— frs.
 Per bunas cauras da latg pagan ins 1918 tochen 180.— frs.
 Bunas genetschas cuostan il medem onn varga 2 000.— frs.

Taxas dalla Viafier retica, ils 30—7—1912 (avertura dil toc Glion — Mustér):

<i>Mustér (ir e turnar)</i>	<i>1. cl.</i>	<i>2. cl.</i>	<i>3. cl.</i>
a Sumvitg	2.60	1.75	—.90
Trun	4.90	3.30	1.65
Glion	11.55	7.70	3.85
Cuera	21.90	14.60	7.30
Tusaun	25.95	17.30	8.65
S. Murezi	53.30	35.55	17.80
Scuol-Tarasp	68.85	45.90	22.95

Igl alzament da prezis sin victualias munta naven digl empram d'uost 1914 entochen il davos da mars 1916 en

Svizzera	26 0/0
Italia	29 0/0
Engeltiara	45 0/0
Tiaratudestga	82 0/0
Austria	117 0/0

Tenor conclus dil Cussegl federal han ils loghens da mobilisaziun da furnir alla truppa la raziun d'in di che consista ord 600 gr paun, 250 gr carn, 50 gr caschiel, 20 gr caffè barsau, 3 dl latg, sal e legums per um. Ils loghens vegnan indemnissai cun 1.20 frs. per raziun. (25—11—1915)

Naven ils 1—11—1917 pon ins retrer per meins e persuna:

frina pulenta	
— per luvriers e basignus	500 gr
— per autra glieud	400 gr
zucher	500 gr
ris	600 gr

(Las sura statisticas ein d'anflar per gronda part ella Gasetta romontscha, 1912 — 1920).

Igl onn quitordisch

Con stgir' ei oz la notg! Ils pegns ramuran,
En tut il vitg negliu cazzolas pli.
Entuorn baselgia van ils morts ed uran;
Stizzond lur brausla glisch ein els svani.
Lu vegn ei si dil Rein, sco sch'ei tunass,
Ed arva la finiastra cun fracass.
Spert tegn jeu mauns a Diu e less urar,
E stoi tremblar.

In um vegn tier il mir, la notg vegn clara,
Quel smeina in tizun cun pugn alzau:
Jeu aud il ner e bletsch manti de bara
A sgulatschond sco in furius stemprau.
Igl um seferma, mira stgir sin mei,
Giud il manti daghira saung sil pei.
Jeu clom en gretta: «Tgei has dau colur
Cun saung igl ur?»

El scrola il manti sur tut la tiara,
Clar cotschna vegn la notg sco in burniu:
«Sche sas ti buc? Jeu sun igl onn d'uiara,
Ord mars de saung ha quei manti buiu;
E quei tizun, jeu hai quel envidau
El fiug dil bi vitget, dil losch marcau;
Sche quei manti fuss buca bein bugnaus,
Fuss el barschaus.»

Vus cheu steis bein sin cuolms ed en valladas:
Buc ina plaga s'arva per la pasch,
Buc ina seiv ei rutta tras brigadas,
Buc ina brenzla dada en truasch.
Carstgaun de val romontscha, vul surstar,
Sche dumbra mo las fossas en la mar!
Vul ti bargir, sche dumbra ils curdai,
Ils bandunai!»

Pli gronds vegn il tizun e pli sgarscheivels,
Igl um semein' entuorn, dat il camond:
«Vegni mes morts! Vegni mes sventireivels!»
Jeu aud il schumber plaunplaun ramurond,
Jeu vesel in' armada senza fin,
Negliu bandieras, armas ha negin,
E las monduras ein de tuttas sorts,
— Quei ein ils morts!

Els marschan dus a dus en pasch profunda,
Amitgs ed inimitgs ein ussa frars;
Schi biars eis ei sco feins la liunga spunda,
Els ein vegni dals camps e dallas mars;
Sco ils sitgurs retuornan temps de stad,
Van els encunter la perpetnadad;
Els ein svani sur tut ils cuolms el stgir
Sco in suspir.

Puspei tut stgira notg — Tgei vuschs resunan
Sco ina mar? «Nos babs, nos frars, nos spus,
Tgi ha quita per nus, sch'els nus bandunan!
Els ein naven e tuornan mai tier nus!»
Tgei liung plirar e tgei immens bargir!
Quei ei igl onn quitordisch sin spartir —
Il cor ei pleins. Resuna tras la val,
Zennet claustral!

P. Maurus Carnot

Igl emprem d'uost

Il tschiel e las pezzas ein oz pli sereins,
Da mellis pèdras resplendan ils feins,
Ils pasters contan cun pli vigur
La veglia canzun, la canzun d'amur.

Pella patria s'enflomman ils cors en ardur,
Cu'ls fiugs sclareschan da notg gl'azur;
Sin ils aults comparan ils spèrts dils babuns,
Che ein en arma tras nossas canzuns.

G.M. Nay

1914

Sin ils confins della Svizzerà statteivla,
En la nevad' e ferdaglia crudeivla,
Stattan nos mats sin ils cuolms en panuglia,
Tschaffan lur armas cun ferma dartuglia.
Tgi ha snuezi de lutgas, d'uiara?
Nossa schuldada defenda la tiara.

Dorma, lavura ed hagues ca tema,
Mo'l temeletg che suspira e schema.
Quel che camonda sur steilas e glina,
Franca la Svizzerà, ses dretgs per adina,
Batta cun nus sco a Mals e S. Giachen,
Lai ir en paglia tuts quels che nus taccan.

G.M. Nay